

Тема 2, 3. Київська Русь та Галицько-Волинська держава

- 1. Утворення Київської Русі, її державний устрій**
- 2. Соціально-економічний розвиток і духовне життя Київської Русі**
- 3. Монголо-татарська навала та її наслідки для Київської Русі**
- 4. Галицько-Волинська держава – спадкоємиця Київської Русі**
- 5. Історичне значення Київської Русі і її спадкоємиці – Галицько-Волинської держави**

1. Утворення Київської Русі, її державний устрій

Серед учених існує декілька теорій походження Давньоруської держави.

Норманська теорія заснована на літописній легенді, згідно з якою варяги були запрошені на Русь. Окрім цього, як аргументи висувалося давньонорманське походження деяких руських назв, імен тощо. А сама назва „Русь” походить, на думку прихильників цієї теорії, від фінської назви шведів – „руотсі”.

Антинорманська теорія наполягає на тому, що назва „Русь” походить від назви річок у Центральній Україні – Рось, Роставиця. А у Скандинавії жодне джерело не вказує на плем'я або народ русів. Окрім цього, декілька ісламських мандрівників і письменників називають русів слов'янськими племенами.

Існує ще і хозарська гіпотеза О. Пріцака, згідно якої поляни є не слов'янами, а різновидом хозарів.

Сьогодні не можна говорити про переконливу перемогу тієї чи іншої теорії. Найбільш прийнятною, на наш погляд, є теорія взаємовпливу багатьох факторів, включаючи варязький і хозарський, у процесі становлення ранньофеодальної держави – Київської Русі. Основними ознаками будь-якої середньовічної держави, в тому числі Київської Русі, були: розміщення

населення не за національним (у той період за племінним) принципом, а за територіальним, поява влади, не пов'язаної з волевиявленням народу, збирання данини для утримання цієї влади, династичний (спадковий) характер влади вождя.

Початок формування державності на території України тісно пов'язаний з перетворенням Києва на основний політичний і культурний центр руських племен. Саме навколо нього наприкінці VIII – на початку IX ст. відбувається об'єднання територій між Чорним і Балтійським морями. Правила тоді останні представники династії давньоруських князів Дір та Аскольд, спадкоємці першого господаря Києва – князя Кия. Князь Аскольд, проводячи виважену внутрішню та активну зовнішню політику, зміцнив Київську Русь. Закріпившись на узбережжі Чорного моря, Аскольд здійснив декілька вдалих походів на Візантію (860, 863, 865, 874 рр.), в результаті яких було підписано вигідні для русів угоди.

До часів правління Аскольда вчені відносять і першу спробу введення християнства як офіційної релігії у Київській Русі. І саме це, згідно з однією з історичних версій, стало причиною заколоту, ініціаторами якого виступили місцеві волхви та бояри. Для реалізації своїх планів вони звернулися до Новгороду, де з 870 р. утвердилося правління запрошеного варяга – Рюрика. В 879 році Рюрик помер і залишив свого малолітнього сина Ігоря під контролем фактичного регента Олега, який у 882 році вбив Аскольда і захопив Київ, приєднавши до нього Новгород. Незважаючи на протидію новгородців, під владою київських князів об'єдналися землі ільменських слов'ян, кривичів, полян, древлян, сіверян, радимичів. У Києві відновився язичницький культ.

У 907 році Олег рушив походом на Візантію і змусив її підписати торговельну угоду, яка відкривала широкі можливості для руських купців. Нову, не менш вигідну угоду, було укладено в 911 р.

Після смерті Олега (912 р.) київським князем став Ігор Рюрикович. Посиливши централізовану владу у боротьбі з волелюбними древлянами, він

виступив проти печенізьких орд, які нападали на Русь. А у 941 і 944 роках здійснив не дуже вдалі походи на Візантію, після чого Русь втратила контроль на Чорноморському узбережжі та в гирлі Дніпра і до того ж зобов'язувалася надавати військову допомогу Візантії. У 945 році, намагаючись двічі поспіль зібрати данину з древлян, князь Ігор був убитий.

Синові Ігоря Святославові на той момент було три роки, тому влада перейшла до вдови Ігоря – княгині Ольги. Насамперед вона жорстко помстилася древлянам за смерть чоловіка, спаливши їхню столицю Іскоростень разом з частиною городян. Ольга намагалася обмежити прерогативи місцевої знаті, впорядкувала збір данини і встановила більш суворий порядок управління. За часів Ольги зміцнилась економічна могутність Київської держави, піднісся її міжнародний авторитет. У 957 р. відбулася дипломатична місія Ольги до Константинополя, де вона охрестилася. У 959 р. руське посольство було виряджене до імператора Священної Римської імперії.

У 957 р. син Ігоря та Ольги Святослав досяг повноліття і став фактично великим київським князем. Проте Ольга до самої смерті (964 р.) залишалася радницею свого сина. За заслуги перед Київською державою і християнством княгиню Ольгу пізніше було канонізовано.

Святослав ще більше зміцнив позиції Київської держави, розгромивши Хозарський каганат, Волзьку Булгарію, приєднавши в'ятичів, придунайські міста, Тмутаракань, Прикубання, здійснивши вдалий похід на Болгарію.

Задля зміцнення влади київських князів на землях племінних князівств Святослав започаткував адміністративну реформу, посадивши старшого сина Ярополка намісником у Києві, молодшого, Олега, – в Овручі, де були сильні сепаратистські настрої, а позашлюбного сина Володимира послав правити від свого імені в Новгород Великий, який постійно прагнув відділитися від Києва.

У 968 р. Святослав знову спробував посилити свій вплив на Балканах, організувавши другий болгарський похід. Але на цей раз йому не

поталанило. Після тримісячної оборони у м. Доростолі Святослав був змушений підписати мир з Візантією, зрікшись своїх володінь на Балканах. Повертаючись на батьківщину (972 р.), на острові Хортиця князівське військо натрапило на печенізьку засідку і цілком загинуло. Поліг і сам Святослав.

Як і його попередники, Святослав посилив позиції Русі на важливих торговельних шляхах, зміцнив кордони і підніс міжнародний авторитет своєї держави.

Але найбільшої могутності досягла Київська Русь за Володимира Великого (978–1015) і Ярослава Мудрого (1019–1054).

Володимир повернув Русі землі хорватів і дулібів, радимичів і в'ятичів, фактично завершивши формування державної території. На сході Київська Русь сягала межиріччя Оки й Волги, західний кордон проходив Дністром, Карпатами, Західним Бугом, Німаном і Західною Двиною, на півночі — Чудським, Ладозьким та Онезьким озерами, на півдні – річками Південним Бугом, Доном, Россю, Сулою. Враховуючи, щовлада в удільних князівствах, з яких складалася Древньоруська держава, фактично належала місцевим племінним династіям, які протистояли великому київському князю в його прагненні об'єднати під своєю владою племінні князівства, Володимир продовжує розпочату батьком адміністративну реформу. Він замінив племінних вождів своїми синами, яких у нього було 1, та вірними боярами. Ті в свою чергу створили апарат управління нижчого рангу. Це зумовило консолідацію держави, підірвало сепаратизм місцевої племінної знаті.

Для зміцнення оборонної могутності держави Володимир провів військову реформу, встановивши феодальну організацію війська – службу за право володіти землею. Це зміцнило і власну владу князя. Окрім цього, створив досить розгалужену систему фортець, валів, опорних пунктів у прикордонних землях.

Важливим напрямом діяльності Володимира було вдосконалення системи права, пристосування його до умов свого часу.

Цілком очевидно, що для зміцнення централізованої князівської влади потрібен був єдиний бог. Стара язичницька релігія з її розлогим пантеоном вже не відповідала вимогам суспільства. Вибір Володимира зупинився на християнстві православного (візантійського) обряду. Це мало кілька підстав: по-перше, історичні підвалини такого вибору вже були закладені Аскольдом і княгинею Ольгою; по-друге, у візантійському варіанті світська влада домінувала над релігійною; по-третє, мова богослужіння фактично була єдиною (старослов'янською).

Введення християнства на Русі відбувалося таким чином. Василій II, візантійський імператор, після поразки від Болгарії вирядив до Києва послів з проханням про військову допомогу. Володимир Святославич погодився в обмін на одруження з сестрою імператора Анною. Але Василій II не виконав обіцянки. Тоді Володимир узяв в облогу місто Херсонес (Корсунь) – опору візантійського панування в Криму – і захопив його. Імператор змушений був погодитися на той шлюб.

Охрестившись сам, Володимир зробив християнство державною релігією, що мало велике позитивне значення. У суспільстві з'явилася сила, яка не лише надавала йому духовної та культурної єдності, а й впливала на все соціально-економічне життя. Піднісся авторитет самого князя. Потужний поштовх до розвитку отримала давньоруська культура. Київська Русь стала в ряд провідних християнських держав Європи, забезпечивши собі рівноправні та взаємовигідні стосунки з ними.

На чолі церкви стояв київський митрополит. У великих містах перебували єпископи, які вирішували всі церковні справи своїх єпархій. Митрополити та єпископи володіли землями, селами й містами. Церква мала власні військо, суд і законодавство.

Отже, православ'я стало фундаментом для створення централізованої держави, а християнізація Русі є однією з найбільш значних подій в історії нашої землі.

У період правління Ярослава Мудрого розширилися кордони Київської Русі: від Чорного моря і пониззя Дунаю на півдні аж до Фінської затоки на півночі, від Закарпаття на заході до верхів'їв Волги та Дону на сході.

Завершилось будівництво Давньоруської держави. було остаточно зламано місцевий сепаратизм, вдосконалювався державний апарат. Князь доклав багато зусиль для створення нових і розбудови існуючих міст (площа Києва за його правління зросла у 7 разів). Інтенсивно розвивалося землеробство і скотарство, ремесла і промисли, значно пожвавилась внутрішня і зовнішня торгівля. З ім'ям Ярослава Мудрого пов'язаний і розквіт давньоруської культури, насамперед книжності.

Активізувалася й дипломатична діяльність. За допомогою династичних шлюбів Ярослав зміцнив стосунки з кількома провідними європейськими державами. Сам він був одружений зі шведською принцесою Інгігердою, його сестра Марія була дружиною польського короля Казимира I, син Ярослава був одружений з дочкою Казимира, інший – з візантійською принцесою, ще двоє – з німецькими князнями. Одна дочка вийшла заміж за угорського короля Андраша, інша – за норвезького короля Гаральда, а наймолодша Анна – за французького короля Генріха I.

Значну увагу Ярослав Мудрий приділяв внутрішнім проблемам Київської Русі. За його правління була проведена кодифікація юридичних норм, які існували, а також постав перший письмовий збір норм давньоруського права „Руська правда“, які захищали приватну власність і власника.

Ярослав призначив на вищу церковну посаду – митрополита – не грека, як то було раніше, а слов'янина – Іларіона.

За Ярослава Мудрого Київська Русь досягла zenіту свого розквіту, встала нарівні з найвпливовішими країнами середньовічної Європи.

Проте після смерті Ярослава Мудрого розпочався період міжфеодальних усобиць, період поступового політичного ослаблення Київської Русі.

За своїм політичним устроєм Київська Русь була ранньофеодальною державою з монархічною формою правління. Протягом IX–XIII ст. влада

пережила складну трансформацію. На етапі становлення Давньоруської держави утворилася дружинна форма державності: на ґрунті княжої дружини утворився примітивний апарат управління, судочинства та збирання данини. У цей час дружина виконує не тільки роль війська, а й радників. Центральною фігурою цієї форми державності є князь, який більше виявляв себе як воєначальник, а не як державний діяч. У добу піднесення Київської Русі формується централізована монархія: вся повнота влади дедалі більше зосереджується в руках князя, дружина відходить від державних справ, а на рішення князя впливає лише частина старших дружинників та вихідців зі старої племінної аристократії – бояри.

У період феодалної роздрібненості відбулася ще одна зміна форми державного устрою: одноосібна монархія поступилася місцем федеративній монархії. Тепер долю Русі вершив не великий князь, а група найвпливовіших князів. Основними елементами механізму політичної влади в Давньоруській державі були князь, боярська рада та віче (збори міського населення). В руках Великого київського князя було зосереджено всю повноту законодавчої, виконавчої, судової та військової влади. У своїй діяльності він спирався на військову підтримку дружини та ідеологічну – церкви. Дружина являла собою постійне військо, що виконувало роль апарату примусу. Вона формувалася на засадах васалітету і складалася зі старшої (бояри, великі феодали) та молодшої („отроки“, „діти боярські“, „пасинки“) дружин. За свою службу старші дружинники одержували землі, а молодші – частину військової здобичі або плату.

Певною мірою на політичні рішення князя впливали поради та підтримка боярської ради. Цей дорадчий орган походить від давньослов'янської ради старійшин. За часів Київської Русі до боярської ради входили старші дружинники, міська еліта та представники вищого духовенства, з якими князь обговорював питання оголошення війни та миру, укладення угод, видання законів, вирішував важливі адміністративні, фінансові та судові справи. У разі відсутності князя або після його смерті рада ставала основним

органом влади, у компетенції якої були не тільки питання внутрішньої та зовнішньої політики, а й обрання та встановлення влади наступного князя. Володіючи правом „вето“, боярська рада неодноразово змінювала плани великих князів, чим підтверджувала на практиці реальність прав та автономію князівських васалів, з яких вона утворювалася. Проте залежність цього дорадчого органу від князя призвела до того, що він не був юридично оформлений і не став повноцінним державним інститутом з чітко визначеними функціями.

Віче – це народні збори дорослого чоловічого населення, що вирішували важливі громадські та державні справи. Цей орган влади логічно продовжив слов'янську традицію племінних зборів. У добу посилення монархії та централізму віча занепали, а в період ослаблення князівської влади знову відродилися.

Князь, боярська рада, віче – це носії різних форм державності, основні елементи трьох моделей управління – монархічної, аристократичної та демократичної, які діяли на Русі.

2.2. Соціально-економічний розвиток і духовне життя Київської Русі

Становлення феодальних відносин у Давньоруській державі відбувалося в загальноєвропейському руслі: від державних форм до вотчинних. Цей процес був складним, тривалим і розгортався поетапно. Спочатку в IX ст. формується система експлуатації всього вільного населення князем та дружиною. Основним елементом цієї системи була данина, „полюддя“. У X ст. стався переворот у поземельних відносинах: князі захопили общинні землі, внаслідок чого виникло вотчинне землеволодіння великого князя. Наступним кроком у процесі феодалізації стала поява в XI ст. земельної власності верхівки служилої знаті – бояр та православної церкви.

У Х–ХІІ ст. активно формувалися васальні відносини у давньоруському суспільстві: за вірну службу князь дарував своїм боярам та дружинникам міста і села. Дарувалася не територія, а право стягувати з їх населення податки. Так поступово склалася помісна форма феодального землеволодіння, яка не передбачала передачі землі в спадок та її відчуження без згоди князя. З ослабленням князівської влади, посиленням відцентрових тенденцій у державі дедалі більшого поширення набрала вотчина – спадкове володіння, що могло вільно продаватися, передаватися в спадок, даруватися.

Хоча процес утвердження феодальних відносин у Київській Русі в цілому збігався із загальноєвропейськими тенденціями, він мав і свої особливості. По-перше, у Давньоруській державі феодалізм зароджувався на основі первіснообщинного ладу, східнослов'янське суспільство перескочило через рабовласницький етап розвитку. По-друге, на Русі темпи феодалізації були уповільненими порівняно з Європою, де ще з античних часів прижилися традиції приватної власності; по-третє, виникнення та становлення великого землеволодіння не призвело до масового обезземелення селян, оскільки в межах державної території існувала значна кількість незаселеної, господарськи неосвоєної землі.

У Х–ХІІІ ст. з поглибленням процесів феодалізації на Русі ускладнювалася ієрархічна структура панівного класу, основними категоріями якого були князі, бояри та дружинники. Активно йшов процес диференціації серед феодально залежного населення. Основними його верствами були:

- смерди – більша частина селян, що мали приватне господарство, житло, земельні наділи, платили данину князю і були відносно вільними;
- закупи – люди, що через різні причини втрачали власне господарство і змушені були йти в кабалу до феодала за купу (грошову позичку);
- рядовичі – селяни, що уклали з феодалом ряд (договір), на підставі якого визнавали свою залежність від нього і змушені були працювати за частку виробленої продукції;

- челядь – особи, що втратили своє господарство і працювали на феодала, їх продавали, дарували, передавали у спадщину;
- холопи – населення, що перебувало у повній власності феодала.

За феодалізму земля була основним засобом виробництва. Право володіння нею стало юридичним підґрунтям, економічною основою отримання феодалами земельної ренти від залежних селян.

Провідною галуззю економіки Київської Русі було сільське господарство. Спираючись на давні традиції, особливо великого розвитку досягло землеробство, скотарство. Допоміжними галузями господарства стали промисли – бджільництво, мисливство, рибальство.

Важливе місце в господарському житті давньоруського суспільства належало ремеслу. В Київській Русі найпоширенішими його видами були залізообробне, гончарне, ювелірне, ткацьке виробництва. Всього ж існувало понад 60 видів ремесел. Найбільших успіхів давньоруське ремесло досягло в металургії та обробці заліза. За даними археологічних досліджень, асортимент виробів із заліза цього періоду налічує до 150 назв.

Прогресуюче відокремлення ремесла від землеробства, диференціація ремісничих спеціальностей, концентрація та організація ремісників зумовили піднесення торгівлі та зростання міст. Розквіту Київської Русі сприяло й те, що її територія була вкрита мережею важливих міжнародних торговельних шляхів. Одним із найдавніших і освоєних був „грецький“ шлях („із варяг у греки“), що через Дніпро зв'язував Прибалтику та Причорномор'я. „Шовковий“ шлях, який пролягав через Наддніпрянщину, з'єднував Центральну Європу з Середньою Азією та Китаєм. „Соляний“ та „Залізний“ були сполучною ланкою між Кавказом та Прикарпаттям.

Русь експортувала хліб, худобу, сіль, хутро, ремісничі вироби. Імпортували тканини, вино, прянощі, ювелірні вироби і т. н..

Активні торговельні відносини та операції сприяли становленню в Давньоруській державі грошової системи. Перші монети на території України, головним чином, римські, з'явилися в II–III ст. З часом східні

слов'яни запровадили власну специфічно місцеву грошову одиницю — „куну“ (хутро куниці або білки). Зі зростанням обсягу торгівлі з'явилася нова лічильна одиниця — гривня, яка в XII ст. дорівнювала 50 кунам. Згодом м'які хутрянні гроші поступилися місцем твердій валюті — гривням, що являли собою зливки срібла вагою 160–196 г. Лише наприкінці XIII ст. виник карбованець — срібний зливочок, вагою 1/2 гривні. За часів Володимира Великого почали карбувати золотники і срібляники — перші вітчизняні монети. Проте, незважаючи на появу металевої валюти, хутро було загальним ціновим еквівалентом майже до XIV ст., тобто часу, коли почалося систематичне, масове карбування монет.

Поступово під впливом посилення державних структур, бурхливого розвитку ремесла та торгівлі малочисельні тимчасові поселення перетворилися на постійні залюднені міста, що стали економічними, політичними, адміністративними та культурними центрами, своєрідними вузлами зв'язку Давньоруської держави. Літописи повідомляють, що в IX–X ст. існувало понад 20 міст (Київ, Чернігів, Білгород, Вишгород, Любеч, Смоленськ, Новгород та ін.). У XI ст. згадується ще 32 міста. Напередодні монгольської навали на Русі налічувалося понад 300 „градів“, з яких майже 100 були справжніми містами.

Суттєві зрушення в політичному і соціально-економічному розвитку: становлення давньоруської державності, виникнення міст, відокремлення ремесла від сільського господарства, пожвавлення торгівлі та зміцнення міжнародних зв'язків і особливо запровадження християнства та ін. зумовили високий розвиток культури Київської Русі, збагачення їх духовного життя. Давньоруська культура й сьогодні вражає тисячами фольклорних, писемних та речових пам'яток, які збереглися до наших днів.

Це й знаменитий Софіївський собор, зведений 1037 р., Кирилівська (1146) та Василівська (1183) церкви у Києві, Борисоглібський собор (1128) у Чернігові, церква св. Пантелеймона (1200) у Галичі.

Це – високохудожні історичні твори-літописи: „Повість минулих літ”, створена ченцем Кеєво-Печерського монастиря Нестором; „Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона; „Повчання дітям” Володимира Мономаха; поетична пам’ятка „Слово о полку Ігоревім”...

Це – й перше писане зведення законів Київської Русі – „Руська правда”.

Це – й пам’ятки усної народної творчості: пісні, казки, билини.

Це – й творіння давньоруських ювелірів і т. ін. Все це – не лише духовне багатство Київської Русі, але й значний внесок у розвиток культури середньовічного світу.

Із другої половини XII ст. починається новий період в історії українських земель – період феодальної роздробленості, а це призводить до занепаду економіки і культури руських земель.

По смерті великого князя київського Мстислава, сина Володимира Мономаха, Київська Русь розпалася на багато князівств і земель. Основною причиною розколу великої централізованої держави була відсутність у місцевих князів і бояр зацікавленості в сильній владі великого київського князя. Розвиток відокремленого землеволодіння, можливість передання землі у спадок робило їх повновладними господарями, не залежними від Києва.

Серйозними причинами роздробленості можна назвати й великі розміри держави та пов’язані з цим труднощі управління, відсутність чіткої системи престолоспадкування і княжі усобиці.

У процесі децентралізації виділилися Київське, Чернігово-Сіверське, Переяславське, Волинське, Галицьке, Володимиро-Суздальське, Полоцьке та інші князівства.

Місцеві князі реформують державний апарат, створюють власні збройні сили – дружини. Князівства тепер діляться на волості, куди князем призначалися посадники.

У 60–70 роки XII ст. виділилися два центри, які намагалися об’єднати навколо себе руські землі, – Київ і Володимир-на-Клязьмі. Але посилення впливу боярства, яке ставило власні місцеві інтереси вище

загальнодержавних, знову викликало загострення міжкнязівських стосунків і прискорення процесів роздроблення. Тим і скористалися зовнішні вороги – лицарі-хрестоносці, половці. Але найжахливішої руйнації завдали Русі татаро-монголи.

Всі опубліковані на сайті матеріали належать їх авторам. Матеріали розміщено виключно для ознайомлення. Копіювання та використання інформації суворо заборонено.

2.3. Монголо-татарська навала та її наслідки для Київської Русі

На кінець XII – початок XIII ст. у Центральній Азії утворилася могутня військово-феодална Монгольська держава. У 1206 р. її очолив Темучин, проголошений Чингісханом. Одразу ж почалися завойовницькі війни проти сусідів, а потім татаро-монголи поступово просуваються до кордонів Київської Русі. В 1223 р. на р. Калка 25-тисячне татаро-монгольське військо завдало нищівної поразки дружинам південноруських князів, які навіть перед обличчям грізної небезпеки не змогли переступити через розбрат і виступити спільно. Наступний похід проти Русі татаро-монголи почали у 1237 р. під орудою онука Чингісхана – Батия. Протягом 1237–1238 рр. були захоплені рязанські, володимирські, суздальські, ярославські землі.

У 1239 р. Батий захопив Переяслав і Чернігів і виступив на Київ, де правив воєвода Данила Галицького – Дмитро. Восени 1240 р. почався штурм. За допомогою стінобитних машин завойовники вдерлися у Київ, але городяни продовжували мужньо боронитись. Останнім пунктом опору захисників стала Десятинна церква. Місто було пограбоване й зруйноване. За легендою, воєводі Дмитру за мужність було збережено життя. Потім здобиччю завойовників стали Кам'янець, Із'яслав, Володимир, Галич.

Завдяки багаточисельності та міцній організації татаро-монгольських військ, з одного боку, та розпорошенню, військовій непідготовленості руських дружин, з іншого, Батий зумів приєднати до своєї імперії – Золотої Орди, яка охоплювала територію від Уралу до Чорного моря, практично всю Русь.

Падіння 1240 р. міста Києва – центру Давньоруської держави відкрило Батию шлях на Захід. Пройшовши вогнем і мечем галицькі та волинські землі, кочівники в 1241 р. вторглися в Польщу, Угорщину, Чехію, Словаччину, Трансильванію. Проте знекровлені на Русі війська Батия вже 1242 р. були змушені припинити своє просування в західному напрямку. Повернувшись у пониззя Волги, завойовники заснували нову державу в складі Монгольської імперії – Золоту Орду. З цього часу Давньоруська держава перестала існувати. На Русі встановилося іноземне іго на довгих 238 років.

Уже перші наслідки завойовницьких походів монголів були катастрофічними для слов'янських земель:

- Руйнація та падіння ролі міст. За підрахунками археологів, із 74 руських міст XII–XIII ст., відомих з розкопок, 49 були розорені полчищами Батия. До того ж 14 так і не піднялися із руїн, а ще 15 міст з часом перетворилися на села.

- Занепад ремесла і торгівлі. Руйнація міст, загибель або рабство значної частини ремісників призвели до втрати спадкоємності в ремісництві, зникнення цілих його галузей (виробництво емалі, зерні, черні, різьби по каменю та ін.). Зменшення виробництва товарів спричинило занепад торгівлі.

- Демографічні втрати. Фізичне знищення, рабство та втечі стали чинниками, які помітно зменшили кількість населення на півдні Русі.

- Знищення значної частини феодальної еліти.

Суть золотоординської навали як історичного явища полягає у формуванні та зміцненні стійкої системи залежності руських земель від завойовників. Золотоординська навала виявилася насамперед у трьох сферах: економічній

(система податей та повинностей – данина, мито, плужне, підводне, корм, ловче та ін.); політичній (затвердження Ордою князів на столах та видача нею ярликів на управління землями); військовій (обов'язок слов'янських князівств делегувати своїх воїнів до монгольського війська та брати участь у його воєнних походах). Стежити за збереженням та зміцненням системи залежності покликані були ханські намісники в руських землях – баскаки. Крім того, з метою ослаблення Русі, Золота Орда протягом майже всього періоду свого панування практикувала періодичні спустошливі походи. Лише до середини XIV ст. на землі Північно-Східної та Південно-Західної Русі було здійснено понад 20 воєнних нападів золотоординців.

Отже, загальмувавши соціально-економічний розвиток Русі, суттєво деформували суспільні відносини, якісно змінивши структуру влади в північно-східних руських землях, монгольське нашествя та золотоординське його наклали негативний відбиток на українські землі, загальмувавши їх економічний, політичний і соціальний розвиток на багато віків наперед.

2.4. Галицько-Волинська держава – спадкоємиця Київської Русі

Наприкінці XII – у першій половині XIII ст. більшість князівств Давньоруської держави занепали. Особливо посилила та поглибила ці руйнівні процеси монгольська навала. Проте дещо іншою була ситуація в південно-західній частині Русі, де основними політичними центрами виступали Галицьке і Волинське князівства.

По смерті Ярослава Мудрого з початком феодальної роздробленості Древньоруської держави Галицьке князівство відокремилося від Києва. Першими галицькими князями були нащадки онуків Ярослава Мудрого – Ростиславичі, а на Волині – Мстиславичі, які вели свій родовід від Володимира Мономаха. Особливістю політичного життя Галичини був

значний вплив боярства, яке формувалося не з князівської дружини, як в інших землях, а з родоплемінної знаті. Саме Ростиславичі, прагнучи утвердити свою династію в Галичині, залучали до влади боярську верхівку, роздаючи їй посади та маєтки. До того ж значним джерелом збагачення галицького боярства була торгівля сіллю. Загалом політична ситуація протягом правління Ростиславичів забезпечувала панівне становище боярства, яке могло дозволити собі утримання навіть власних бойових дружин.

Особливого розквіту Галицьке князівство сягнуло за його сина Ярослава Осмомисла (1153–1187 рр.). Тоді будувалися нові міста, фортеці. Успішними були походи Ярослава проти зовнішніх ворогів. Так, у 1183 р. він взяв у полон 12 половецьких ханів.

Але після смерті Ярослава Галицьке князівство почало втрачати свою міць через міжусобну боротьбу між боярами, багато з яких були в союзі з польськими і угорськими феодалами.

У цей час набирає сили Волинське князівство (центр у м. Володимирі), яке пролягало в басейні річок Західний Буг, Прип'ять, Стир і Горинь. За правління талановитого князя Романа Мстиславовича (1160–1205), який у своїй політиці зробив ставку не на бояр, а на міщан, дружинників і частину дворянства, вдалося забезпечити внутрішню стабільність Волинського князівства та вперше у 1199 р. об'єднати галицькі та волинські землі в єдине князівство, яке поступово стало спадкоємцем Києва.

Формуючи централізовану державу, Роман Мстиславич рішуче виступив проти опозиційного йому галицького боярства. Здійснивши успішні походи проти Литви, Польщі, Угорщини, половців, Роман Мстиславич підніс міжнародний авторитет держави. У 1202–1203 рр. він поширив свою владу на Київщину та Переяславщину. В 1205 р. під час війни з Польщею Роман Мстиславич потрапив у засідку і загинув. Після цього потужне державне утворення фактично розпалося.

Галицькі бояри не були зацікавлені у відновленні єдиного Галицько-волинського князівства та організували заколот, унаслідок якого вдова Романа Мстиславича Ганна з малолітніми синами Данилом і Васильком змушена була тікати з Галича у Володимир-Волинський, а потім у Польщу. Почався період міжусобних воєн та іноземного втручання. Лише у 1238 р. Данило зміг оволодіти Галичем, перемігши об'єднані сили тамтешнього боярства, угорських і польських феодалів. За князювання Данила Романовича (Галицького) особливого розквіту досягла Галицько-Волинська держава.

Данило (Романович) Галицький (1201-1264) – князь Волинський і Галицький, король Руси з 1254 р. Помер і похований у збудованому ним місті Холмі. Українська історіографія вважає Данила Галицького одним з найвидатніших руських князів, який в несприятливих умовах ворожого оточення зумів не лише згуртувати галицькі і волинські землі, але й перетворити князівство у високорозвинену державу, до якої з Великою повагою ставилися в Європі.

Данило з братом Васильком княжив у дрібних волинських князівствах і вів активну боротьбу за об'єднання усіх галицько-волинських земель. З цією метою він створює небачене раніше на Русі військо – регулярну професійну піхоту. Добре озброєна і навчена, вона принесла князеві усі його великі перемоги. Він зумів об'єднати усі Волинські землі, а в 1238 р.

Внутрішня політика Данила Галицького була скерована на посилення держави. Розбудовувалися міста, поставали нові – Львів, Холм. У 1239 р. до князівства було приєднано Київ. Зміцнювалася православна церква, розвивалася культура.

Проте діяльність Данила Галицького була перервана татаро-монгольською навалою. Ще у 1223 р. галицькі війська брали участь у битві на р. Калці. Однак зашкодити навалі Батия в Данила Галицького вже не було сили. Зокрема втрачено великі міста – Галич, Володимир, Кам'янець. Згодом Данило Галицький здійснив успішні походи на Литву і Польщу. В 1243 р. він захопив Люблін і Люблінську землю. Наприкінці 1245 р. Данило їде у м.

Сарай – столицю Золотої Орди, де дістав з рук Батия ярлик на княжіння. Але, повернувшись додому, він починає готуватися до боротьби з Ордою, уклавши військові угоди з польськими князями та угорським королем. В антитатарській політиці Данило Галицький намагається заручитися підтримкою папи римського Інокентія IV. У 1254 р. в м.Дорогочині Данило був коронований папським легатом. Проте антитатарська політика не була реалізована.

У 1258 р. ординці на чолі з Бурундаєм змусили Данила Галицького зруйнувати власні великі фортеці – Львів, Володимир, Луцьк, Кременець.

У 1264 р. Данило Романович помер.

Його син Лев (1264–1301 рр.) переніс столицю князівства до Львова. Домовившись із татарами, він здійснив разом з ними походи на Польщу, Литву, Угорщину, приєднавши до своїх володінь Закарпаття з Мукачевим та Ужгородом. По смерті Лева його син Юрій I (1301–1308 рр.) знову очолив єдину Галицько-Волинську державу, оскільки після Василька династія Романовичів на Волині фактично не продовжилася. Столицею князівства став Володимир-Волинський.

Сини Юрія I Андрій і Лев II (1308–1323) були останніми з роду Романовичів галицько-волинськими князями і правили разом. Вони уклали мирні угоди з хрестоносцями, Литвою, Польщею. Загинули у бою з татарами.

Галицькі бояри запросили на княжий стіл племінника Андрія та Лева Болеслава, який після переходу з католицької віри у православ'я отримав ім'я Юрій II Тройденевич. Він врегулював стосунки з Золотою Ордою і Великим князівством Литовським, здійснивши у 1337 р. спільний з татарами похід на Люблін. Це в свою чергу викликало відсіч Польщі та Угорщини. Юрій II змушений був підписати Вишеградську угоду про те, що по його смерті трон переходить польському королеві Казимиру III. Після цього галицькі бояри, не гаючи часу, отруїли останнього галицько-волинського князя.

Після його смерті, тобто з 1340 р. Галицько-волинська держава припинила своє існування, а українські землі були поділені між сусідніми державами.

2.5. Історичне значення Київської Русі і її спадкоємниці – Галицько-Волинської держави

Древньоруська держава залишила яскравий слід в українській і світовій історії. Її внесок до середньовічного політичного, соціально-економічного і культурного життя був надзвичайно вагомим.

Історичне значення Київської русі перш за все полягає в тому, що вона:

- вперше об'єднала всі східнослов'янські племена в одну могутню державу, а також поклала початок державності у багатьох неслов'янських народів (угро-фінських і тюркських народів-сусідів). Не випадково М.С.Грушевський вважав, що „Київська Русь є першою формою української державності“;
- сприяла прискоренню економічного розвитку (високопродуктивного землеробства і скотарства, ремесел і промислів), створенню багатой матеріальної і духовної культури (виникла писемність, право, бібліотеки, храми і т. п.);
- відіграла важливу роль у міжнародній торгівлі. У Київській Русі перехрещувалися торговельні шляхи, що йшли із Півночі (Скандинавії) на південь – у Візантію і Середземномор'я, а також із Сходу на Захід (Індії, Китаю, Арабського халіфату товари поступали до Центральної і західної Європи). Багаті руські купці були відомі майже в усьому тогочасному світі;
- зміцнила обороноздатність східнослов'янського населення, захистивши його від фізичного знищення з боку кочівників;
- захистила Європу від азіатських орд;
- підняла авторитет східних слов'ян у Європі, про що свідчать широкі міжнародні зв'язки Київської Русі з Візантією і Германською імперією, Польщею і Угорщиною, Литвою, скандинавськими країнами, які часто були скріплені династичними шлюбами;
- Київська Русь і її спадкоємиця – Галицько-Волинська держава стали основою формування української народності.

Роль Галицько-Волинського князівства як основного політичного центру всієї України після занепаду Києва була дуже значною. Саме воно формувало ідею державності на українських землях, оберігаючи їх від поневолення сусідніми державами. Продовжуючи кращі традиції української національної культури, Галицько-Волинське князівство разом із тим забезпечило плідний вплив на культуру західноєвропейських цивілізацій.

Історичні джерела

З „Повісті минулих літ”

Княжіння Олега в Києві (IX – початок X ст.)

Помер Рюрик. Княжіння своє він передав Олегові, що був із його роду, віддавши йому на руки сина свого Ігоря, бо той був дуже малий.

У рік 6390 [882]. Вирушив Олег [у похід], узявши своїх воїнів – варягів, чудь, словен, мерю, весь, кривичів. І прийшов він до Смоленська з кривичами, і взяв город Смоленськ, і посадив у ньому мужа свого. Звідти рушив він униз [по Дніпру] і, прийшовши, узяв [город] Любеч і посадив мужа свого. І прибули [Олег та Ігор] до гір київських, і довідався Олег, що [тут] Аскольд і Дір удвох княжать. І сховав він воїв у човнах, а інших позаду zostавив, і сам прийшов [на берег Дніпра], несучи Ігоря малого. А підступивши під Угорське [і] сховавши воїв своїх, він послав [посла] до Аскольда й Діра сказати, що, мовляв: „Ми – купці єсмо, ідемо в Греки од Олега і од Ігоря-княжича. Прийдіть-но оба до рідні своєї, до нас”.

Аскольд же й Дір прийшли. І вискочили всі інші [вої] з човнів, і мовив Олег Аскольдові й Дірові: „Ви оба не є ні князі, ні роду княжого. Я єсмь роду княжого. – І [тут] – винесли Ігоря. – А се – син Рюриків”.

І вбили вони Аскольда й Діра, і віднесли на гору, і погребли [Аскольда] на горі, яка нині зветься Угорське і де ото нині Ольмин двір. На тій могилі

поставив [боярин] Ольма церкву святого Миколая [Мирлікійського]. А Дірова могила – за святою Ориною.

І сів Олег, князюючи, в Києві, і мовив Олег: „Хай буде се мати городам руським”. І були в нього словени, і варяги, й інші, що прозвалися Руссю.

Похід Ігоря на древлян і вбивство його (перша половина X ст.)

У рік 6453 [945]. Сказала дружина Ігореві: „Отроки Свенельдові вирядилися оружжям і одежею, а ми - голі. Піді-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми”.

І послухав їх Ігор, пішов у Деревляни по данину. І добув він [собі ще] до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його. А взявши данину, він пішов у свій город [Київ].

Та коли він повертався назад, він роздумав [і] сказав дружині своїй: „Ідіте ви з даниною додому, а я вернусь і походжу іще”. І відпустив він дружину свою додому, а з невеликою дружиною вернувся, жадаючи більше майна.

Коли ж почули древляни, що він знову іде, порадилися древляни з князем своїм Малом і сказали: „Якщо внадиться вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб’ють його. Так і сей: якщо не вб’ємо його, то він усіх нас погубить”. І послали вони до нього [мужів своїх], кажучи: „Чого ти йдеш знову? Ти забрав єси всю данину”. І не послухав їх Ігор, і древляни, вийшовши на супроти з города Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його, бо їх було мало. І похований був Ігор, і єсть могила його коло Іскоростень-города в Деревлянах і до сьогодні.

Ольга ж перебувала в Києві із сином своїм, малим Святославом, і кормилець його [тут] був Асмуд, і воєвода [тут] був Свенельд, той самий отець Мстишин.

„Літопис руський.3 Лаврентіївського літопису”

Умови договору про дружбу, торгівлю й взаємну допомогу Київської Русі з Візантією (X ст.)

Року [945] прислали Роман, і Костянтин, і Степан послів до Ігоря відновити попередній мир. Ігор же говорив з ними про мир. Ігор послав своїх мужів до Романа, Роман же скликав бояр і сановників. Привели руських послів і звеліли говорити і писати промови обох сторін на грамоті [пергаменті]...

І великий князь наш Ігор, і князі, і бояри його, і всі руські послали нас до Романа, і до Костянтина, і до Степана, до великих царів грецьких, утвердити дружбу із самими царями, і з усім боярством, і з усіма людьми грецькими на весь час, доки сяє сонце і весь світ стоїть. І якщо хто з руських замислить зруйнувати цю дружбу, то хрещені з них хай приймуть за те помсту від бога вседержателя і осудження на погибель вічну, а не хрещені хай не приймуть допомоги від бога і від Перуна, хай не захистяться вони щитами своїми, хай будуть посічені мечами своїми і [вбиті] стрілами своїми і іншою зброєю своєю, і хай будуть вони рабами навіки в майбутньому житті. Великий князь руський і бояри його хай посилають у Грецію до великих царів грецьких скільки хочуть кораблів з послами і купцями, як установлено для них. [Раніше] посли носили печаті золоті, а гості срібні, тепер же князь ваш узнав, що [треба] посилати грамоти до нашого царства...

І нехай входить у місто через одні ворота з царським чиновником, без зброї, 50 мужів, і торгують, як їм треба, і знову виходять; і чиновник царства нашого хай охороняє їх, і якщо хто від Русі або від греків вчинить неправильно, то він виправляє [їх неправду]. Коли Русь входить у місто, то [хай не завдає зла і] не має права купити шовкові тканини більше як по 50 золотих; той же, хто купить шовкові тканини, хай показує їх царському чиновникові, і той привісить до тканин печать і віддасть їх тим, хто купив. Коли ж Русь іде назад, то нехай бере їжу на дорогу скільки потрібно...

В разі ж наше царство захоче мати від вас [допомогу] у війні проти ворогів наших, то ми напишемо вашому, і він пошле до нас [допомогу] скільки ми захочемо, і з цього побачать інші країни, яку дружбу мають Греки з Руссю. Ми ж договір цей написали на двох грамотах, одна грамота залишається у царства нашого, на ній написаний хрест і наші імена, а на другій грамоті [імена] послів наших і купців ваших.

Літопис руський

З „Руської правди” (XI–XII ст.)

1. Коли вб'є чоловік чоловіка, то мститься брат за брата, якщо сини одного батька, чи батька син, якщо племінник, чи сестри син; а якщо не буде мститися – то 40 гривен за голову; якщо буде русин, чи гридин, чи купець, чи ябетник, чи мечник, якщо ізгой чи слов'янин, то 40 гривен поклади за нього.

2. Якщо буде кров чи синці в ураженого, то не потрібен і свідок людині тій; якщо не буде знаку якогось – потрібен свідок, не буде знаків – й справі кінець; якщо не може мститися, то взяти за образу 3 гривні, а лікарю нагорода.

3. Якщо хтось когось ударить батоном, чи жердиною, чи рукою, чи чашею, чи рогом, чи обухом, то 12 гривен; якщо його не спіймали, то помоталися йому, на тому й кінець.

4. Якщо поранить мечем, не виймаючи його, чи рукояттю, то 12 гривен.

5. Якщо поранить руку, і відпаде рука, чи всохне, 40 гривен. Якщо нога буде ціла чи почне кульгати, тоді то друзі примирять.

6. Якщо палець віріже якийсь, то 3 гривні за образу.

7. А коли вуса – 12 гривен, бороду – 12 гривен.

8. Якщо ж хто вийме меча, але не вдарить, то той гривню покладе.

9. Якщо ж поранить чоловік чоловіка чи від себе, чи до себе – 3 гривні та два свідки; якщо буде варяг чи колбяга – то під присягу.

10. Якщо челядин сховається чи у варяга, чи у колбяга і його впродовж трьох днів не знайдуть, і на третій день не зізнається, – то 3 гривні за образу.

11. Якщо хто поїде на чужому коні, не позичивши його, – виклади 3 гривні.

12. Якщо хто візьме чужого коня, чи зброю, чи одяг, а знайдеться у своєму миру (общині), то взяти хазяїнові своє, а 3 гривні – за образу.

13. Якщо знайшов крадія, не кажи йому: моє; нехай піде на звід, де річ взяв, якщо не піде, то знайди поручника впродовж п'яти днів.

14. Якщо хто челядина спіймати хоче, упізнавши своє, то до одного вести, у кого той купував, а той веде до іншого, і так, коли дійде до третього, – кажи йому: віддай ти мені свого челядина, а ти свої гроші шукай зі свідками.

15. Якщо холоп ударив вільного чоловіка і біжить до хоромів, а пан почне ховати його, то холопа спіймати, а пан мусить сплатити за нього 12 гривень, а коли зустріне той муж холопа – може вбити його.

16. А якщо зламає чи спис, чи щит, чи сокиру і захоче сховати у себе, то взяти гроші у нього; а якщо зламав і почне повертати, то грішми мусить заплатити, скільки це коштуватиме.

17. Якщо уб'ють огнищанина за образу, то вбивці мусять сплатити 80 гривен, а людям не потрібно; і за збирача княжих податків — 80 гривен.

18. Якщо убивають огнищанина – то община, люди відповідальні за вбивство, здійснене на їхній території.

19. Якщо убивають огнищанина біля кліті, чи біля коня, вола, корови, який це захищає, – то крадія вбивають на місці як собаку.

22. А за княжого тивуна 80 гривен. А за конюха старого біля стада 80 гривен, як постановив Ізяслав про свого конюха, якого вбили Дорогобуджівці.

23. А за сільського старосту княжого і хлібороба 12 гривен. А за радовичів княжих 5 гривен.

24. А за смерда і холопа 5 гривен.

25. Якщо сина годувальниці, чи годувальницю, 12

26. А за княжого коня, якщо той з плямою, – 3 гривні; а за смердового – 2 гривні.

27. За кобилу 60 різань, а за вола гривню, а за корову 40 різань, а за третяка (дворічний бичок, жеребець) 15 кун, а за лонщину (худоба на другому році) півгривні, а за теля 5 різань, за яря (ягня) – ногата, за барана – ногата.

28. А якщо забере (уведе) чужого холопа чи раба, платити йому за образу 12 гривен .

29. Якщо ж стане чоловік закривавленим чи із синцями, то не шукати йому свідків.

30. Якщо один крадій краде чи коня, чи вола, чи кліть, то гривню і тридцять різань сплатити йому; якщо ж крадіїв буде 18, то по гривні і по 30 різань сплатній... чоловіку.

31. Якщо смерда мордують без княжою повеління, то за образу 3 гривні.

Про князя галицького Романа Мстиславича (1203-1205 рр.)

...Але й Рюрик довго у Києві не сидів, бо на Київську землю пішов Роман ідесь у середині січня до Києва знову повернувся Інгвар. 16 лютого 1203 р. Роман зустрівся у Вручому з Рюриком, якому знову віддано Київ. Узимку 1203/4 р. Роман, Рюрик та інші князі успішно ходили на половців, але, повертаючись назад десь на початку лютого 1204 р., не поладнали щодо волостей. Роман схопив тестя Рюрика і силоміць постриг у ченці разом із його жоною, своєю тещею Анною Юрійовною і своєю жоною Перед славою, дочкою Рюрика (яку він ще раніше відіслав до батька), а сам тижнів на два сів у Києві. Далі на київський стіл Роман десь у другій половині лютого знову посадив Інгвара Ярославича, а синів Рюрика – Ростислава і Володимира – забрав із собою, ідучи в Галич. Але через кілька днів під тиском Всеволода Юрійовича Роман ще в дорозі пустив Ростислава, зятя Всеволодового, у Київ на стіл, де той сидів з кінця лютого 1204 р. до смерті Романа, що сталася 19 червня 1205 р. під час його походу на Польщу.

... Роман має таку характеристику: „Сей Роман Мстиславич, онук Ізяславів, на зріст був хоча не дуже великий, але широкий і понад міру сильний; з лиця гарний, очі чорні, ніс великий з горбом, волосся чорне і коротке; вельми ярий був у гніві; затинався, коли сердився, довго не міг слова вимовити; багато веселився з вельможами, але п'яним ніколи не був. Багатьох жінок любив, але жодна ним не володіла. Воїн був хоробрий і вмілий на військові виправи; найпаче [це] він показав, коли утрів велике військо з малим своїм розбив. Усе життя своє у війнах провадив, багато перемог здобув, а в одній був переможений. Через те всім навколишнім був страшний. Коли йшов на поляків, то сказав: „Або поляків подолаю і підкорю, або сам не вернусь!” І збулося останнє”.

Битва руських князів з монголо-татарами на річці Калці (1223 р.)

У рік 6732 [1223]. У той же рік прийшла нечувана рать: безбожні моавитяни, прозвані татарами, прийшли на землю Половецьку, і половці стали [супроти них. Але навіть хан] Юрій Кончакович, що був найбільший між усіх половців, не зміг вистояти перед ними. І побіг він до ріки Дніпра, і многі [половці] побиті були. А татари, вернувшись, пішли у вежі свої.

І прибігло половців багато в Руську землю, і говорили вони руським князям: „Якщо ви не допоможете нам, [то] ми нині порубані були, а ви завтра порубані будете”. І була рада всіх князів у городі Києві, [і] нарадились вони так:

„Лучче б нам зустріти їх на чужій землі, аніж на своїй”.

Тоді бо Мстислав Романович був [князем] у Києві, а Мстислав [Святославич] у Козельську і в Чернігові, а Мстислав Мстиславич [Удатний] у Галичі – це ж були старійшини в Руській землі. А Юрія [Всеволодовича], князя великого суздальського, не було на тій раді. Се ж іще молоді князі, [котрі були тут]: Данило Романович, Михайло Всеволодович, Всеволод Мстиславич київський та інших багато князів. Тоді ж великий князь

половецький охрестився, Бастин. А Василька [Романовича] не було, бо він, молодий, лишився у Володимирі.

Звідти ж [із Києва] рушили вони місяця квітня і прийшли до ріки Дніпра, до острова Варязького. І приїхала туди до них уся земля половецька, і чернігівці приїхали, і кияни, і смольняни, й інші землі. Всі ми посуху Дніпро перейшли, – так ото покрита вода була безліччю човнів. А галичани й волинці, кожен зі своїми князями, і куряни, і трубчани, і путивльці, кожен зі своїми князями, прийшли кіньми. А вигонці галицькі рушили по Дністру і ввійшли в море – човнів же було тисяча. І ввійшли вони в ріку Дніпро, і провели [човни] вгору до порогів, і стали коло ріки Хортиці, на броді близ Протолчів. Був же з ними [воєвода] Домажирич Юрій і [боярин] Держикрай Володиславич.

Коли ж прибули вісті у стани, що [татари] прийшли вже поглянути на руські човни, то Данило Романович, почувши [це] і сівши на коня, помчав подивитися на небачену рать. І кінники, які були з ним, і багато інших князів, з ним погнали подивитись на небачену рать. Але ті одійшли, і Юрій [Домажирич] їм [князям] говорив: „Вони стрільці є”. А інші казали: „Вони прості люди є, гірші половців”. Юрій же Домажирич мовив: „Вони ратники є і добрі вої”.

І, приїхавши [назад], вони сказали [це] Мстиславу [Романовичу], і Юрій [про] все сказав. І промовили молоді князі: „Мстиславе і другий Мстиславе! Не стійте! Підемо проти них!”

І перейшли всі князі, Мстислав [Романович], і другий Мстислав, [Святославич] чернігівський, ріку Дніпро. І інші князі прибули, і рушили [всі разом] у поле Половецьке. Перейшли ж вони Дніпро в день вівторок.

І зустріли татари полки руськії, але стрільці руськії перемогли їх і гнали в поле далеко, рубаючи, і зайняли їх скот, а зі стадами втекли, так що всі вої набрали повно скоту.

Звідти ж ішли вони вісім днів до ріки Калки. [І] зустріли їх сторожі татарські, і сторожі [ці] билися з ними, і вбитий був [воєвода] Іван Дмитрійович та інших двоє з ним, а татари од’їхали звідти.

На ріці Калці татари встріли їх, війська половецькі і руські. Мстислав Мстиславич тим часом повелів Данилові попереду перейти з полками ріку Калку і іншим полкам [піти] з ним, а сам після нього перейшов. Сам же поїхав він у сторожі, і, коли побачив полки татарські, він, приїхавши, сказав: „Оружіться!”

Мстислав же [Романович] і другий Мстислав [Святославич] сиділи у стані, не знаючи [цього], тому що Мстислав [Мстиславич] їм обом [нічого] не сказав – через зависть, бо велика незгода була межи ними.

Коли зітнулися війська між собою, то Данило виїхав наперед, і [воєвода] Семен Олуйович, і [воєвода] Василько Гаврилович. Ударили вони в полки татарські, і Василько був збитий [з коня], а сам Данило поранений був у груди. Але через молодість і одвагу він не чув ран, що були на тілі його, – був бо він віком вісімнадцяти літ, був бо він сильний, – і Данило кріпко боровся, побиваючи татар. Мстислав [Ярославич] Німий, бачивши це [і] подумавши, що Данило збитий був, помчав і сам між них, бо був той муж дужий, [і] тому, що він [був] родич Романові, із племені Володимира, на прозвище Мономаха. Він бо, велику приязнь маючи до отця його, йому й поручив по смерті свою волость – оддав князю Данилові.

Татари ж утікали, а Данило побивав їх своїм військом, і Олег [Святославич] курський. Кріпко вони билися, [але] інші полки [татарські] зітнулися з ними, [і] за гріхи наші руські полки було переможено. Данило, бачивши, що все сильніше в битві налягають вороги [і] стрільці їхні стріляють сильно, повернув коня свого на втечу – через те що кинулися [за ним] противники. І коли він біг, то захотів води, [і], пивши, відчув рану на тілі своєму – в битві не помітив він її через силу й мужність віку свого.

Був бо він смілий і хоробрий, „од голови й до ніг його не було на нім вади”.

Сталася перемога над усіма князями руськими, якої ото не бувало ніколи. Татари ж, перемігши руських князів за гріхи християн, пішли й дійшли до Новгороду Святополчського, а руси, які не знали лукавства їх, виходили назустріч їм із хрестами, і вони побили їх усіх.

Дожидаючи бог покаяння християнського, повернув їх назад на землю східну, і пустошили вони землю Тангутську, і на інші країни [ходили]. Тоді ж і Чінгіз, хан їх, тангутами убитий був, а їх [тангутів], обманувши, [татари] потім лукавством негубили. І інші землі вони війнами, а найпаче хитрістю погубили.

Рекомендована література

- Андреев А. Р. История Крыма. Краткое описание прошлого Крымского полуострова. – М., 1995.
- Баран В. Д. Княжий Галич в історії України // УІЖ. – 2001. – № 5. – С. 67–74.
- Брайчевський М. Ю. Коли і як виник Київ . – К., 1963.
- Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі . – К., 1988.
- Возгрин В. Сицилія і Крим – два осередки Передвідродження // Всесвіт. – 1998. – № 7.
- Галицько-Волинський Літопис.(Переклад Л. Махновець). – Львів , 1994.
- Греков Б. Д. Золотая Орда и ее падение. – М., 1950.
- Гримберг Ф. Рюриковичи или семисотлетие «вечных» вопросов. – М., 1997.
- Грицак П. Галицько-Волинська держава. – Галич, 1995.
- Давня історія України. Кн. 2. – К., 1996.
- Данилевский И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX-XII вв.): Курс лекций. – М., 1999.
- Дзир Я. Автопортрет нації. – К., 1997.
- Духовна спадщина Київської Русі: Зб. наук. праць. Вип. 1, 2. – Одеса, 1997.
- Іванченко Р. Історія без міфів. Бесіди з історії української державності. – К., 1996.
- Каратеев М. Норманская болезнь в русской истории // Слово. – 1990. – № 8. – С. 63–67.
- Котляр М.Ф. Полководці Давньої Русі . – К.: Україна, 1991.

- Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство (До 800-ліття утворення) // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 25–31.
- Котляр М. Ф. Данило Галицький. – К., 1979.
- Котляр М. Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. – К., 1996.
- Котляр М. Ф. Данило Романович Галицький // Київська старовина. – 2001. – № 2.
- Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984.
- Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К., 1996.
- Онищенко І. Діалектика становлення українського етносу та нації. – К., 1996.
- Пашуто В. П. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. – М., 1950.
- Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела. Т. 1. – К., 1997.
- Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // УІЖ. – 2001. – № 2. – С. 23–33.
- Толочко П. П. Від Русі до України. Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці. – К., 1997.
- Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси. – К., 2001.
- Толочко П. П. Київська Русь. – К., 1996.
- Толочко П. П. Киев и киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII в. – К., 1980.
- Чухаева В. А. Русские княжества и Золотая Орда 1243–1350 гг. – Днепропетровск, 1998.
- Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу. – Чернівці, 1997.